

УДК: 821: 82-1 (575.2) (04)
DOI 10.53473/16946324_2024_3/1

Кожобекова Гүлбүбү Сагынбековна,
“Мамлекеттик жана чет тилдер” кафедрасынын
ага окутуучусу,
ОИӨК “Кыргызстан эл аралык университети”

Акматалиев Абдылдажан Амантурович,
Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият
институтунун директору, ф.и.д, профессор
Кыргыз Улуттук Илимдер Академиясы

Кожобекова Гүлбүбү Сагынбековна,
Старший преподаватель кафедры
“Государственного и иностранных языков”
УНПК “Международный университет Кыргызстана”
Акматалиев Абдылдажан Амантурович
Директор Института языка и литературы имени Ч.Айтматова, д.ф.н.
Национальная Академия Наук

Kojobekova Gulbubu Sagynbekovna,
Senior Lecturer, Department of the State and English languages
ERPC “International University of Kyrgyzstan”
Тел.: + 996 772 487 045
E-mail: kojobekovagulbu@gmail.com
Akmataliev Abdylfazhan Amanturovich,
Director of the Institute of language and
Literature named after Ch. Aitmatov
National Academy of Sciences
E-mail: melis.a.-50@mail.ru

ТҮМӨНБАЙ БАЙЗАКОВ МЕНЕН БАРПЫ АЛЫКУЛОВДУН ЧЫГАРМАЧЫЛЫКТАРЫНДАГЫ БИРИ-БИРИНЕ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРЛЕРИ

Аннотация: Макалада Түмөнбай Байзаковдун чыгармачылыгындагы Барпы Алыкуловдун орду, устатынын эл арасындагы ырларын жыйнап, кыргыз окурмандарына таанытуудагы шакиртинин эмгектери тууралуу маалымат берилет. Барпы менен Т.Байзаковдун сүйүү жөнүндөгү ырлары элдик күйгөн ырлар менен айкалышып окурмандын көңүлүн өзүнө бурат. Макаланын негизги өзөгү катары Түмөнбай десе Барпыны, Барпы десе Түмөнбайды түшүнүү идеясы эсептелип, эки акындын чыгармачылыгындагы бири-бирине тийгизген таасирлери баяндалат.

Ачкыч сөздөр: Түмөнбай, устат, шакирт, ыр саптары, Барпы, сүйүү, өзгөчөлүк, мотив, таасирлер, чыгармачылык.

Аннотация: Макалада Түмөнбай Байзаковдун чыгармачылыгындагы Барпы Алыкуловдун орду, устатынын эл арасындагы ырларын жыйнап, кыргыз окурмандарына таанытуудагы шакиртинин эмгектери тууралуу маалымат берилет. Барпы менен Т.Байзаковдун сүйүү жөнүндөгү ырлары элдик күйгөн ырлар менен айкалышып окурмандын

көңүлүн өзүнө бурат. Макаланын негизги өзөгү катары Түмөнбай десе Барпыны, Барпы десе Түмөнбайды түшүнүү идеясы эсептелип, эки акындын чыгармачылыгындагы бири-бирине тийгизген таасирлери баяндалат.

Ключевые слова: Түмөнбай, мастер, ученик, стихи, Барпы, любовь, особенность, мотив, впечатления, творчество.

Аннотация: В статье представлена информация о месте Барпы Алыкулова в творчестве Түмөнбая Байзакова, о трудах его ученика в сборе народных стихов и популяризации их среди кыргызских читателей. Барпы с Т.Байзаковым привлекают внимание читателя с точки зрения структуры о любви в сочетании с народными стихами. В качестве основного ядра статьи будет рассмотрена идея понимания Түмөнбая и его влияния друг на друга в творчестве двух поэтов.

Annotation: The article provides information about the place of Barpa Alykulov in the works of Tumenbai Baizakov, about the works of his pupil in collecting folk poems and popularizing them among Kyrgyz readers. Barps with T. Baizakov attract the reader's attention from the point of view of the structure of love in combination with folk poems. As the main core of the article, the idea of understanding Tumenbai and his influence on each other in the works of the two poets will be considered.

Keywords: Tumenbai, master, pupil, poems, Barp, love, peculiarity, motive, impressions, creativity.

Т.Байзаков Б.Алыкулов менен алгач ирет 6 жашында таанышкан. Кийинчерээк эр жеткен соң кайрадан жолугуп, Барпы апыздын сунушу менен анын ырларын кагаз бетине түшүрүп баштайт. Т.Байзаков өзүнүн эскерүүсүндө: “Барпынын ырларын жазуу өтө кыйын эле, анткени анын ырлары ыргактуу болуп, арты-артынан куюлуп турчу. Бирин жазсаң, экинчисине үлгүрө албайсың. Андыктан, кайра-кайра кайталатып айттырып жазчум. Ошентип, сүйүү ырларын жазмак турсун, жаттап да алаар элем. Досум да менин куйма кулактыгымы айтып, далыман таптап, буюрса санат ырларды да жазып баштайбыз деп сүйүнүп калар эле” - дейт [5, 20-бет].

Керемет лирикалардын, дастандардын автору Т.Байзаков жердеши Б.Алыкулов менен көп мезгилдер чогуу жүрүп, акын 23 жашында 63 жаштагы устаты Барпы апыз менен айтышка түшкөн соң шакиртине батасын берген. Кийинчерээк Т.Байзаков устаты Б.Алыкуловдун ырларын өз оозунан жазып алып, эл ичинен да жыйнаган, китептерин басмадан чыгарууга катышып, Барпынын чыгармачылыгы тууралуу макалаларды да жазган [5, 261-бет].

Б.Алыкулов менен Т.Байзаковдун чыгармачылык байланышы тууралуу тарых илимдеринин доктору, профессор жердеши С.Кайыпов минтип айтат: “Барпынын ырдалып жүргөн “Мөлмөлүм” аттуу керемет ыры жөнүндө айткандары али эсимде. “Бул ырдын аты “Мөлмөлүм” эмес, “Моймолум” болучу. Бүткүл кыргызга “Мөлмөлүм” деген ат менен жайылып кетти. Ошол боюнча кала бергени дурус. Ырдын тексти да толук чыккан эмес. Барпынын айтуусунда:

“Ак дөшүмө как дөшүм”

Тийгенини билбедиң.

Ак бетинди мурутум,

Чийгенинин билбедиң” деген саптары да бар эле. Жарыяланбай калган”- деди. Кийин Барпынын “Барнайым” деген мыкты ырын элден жазып алгандыгын айтты” [3,492-б.].

Ошону менен катар Барпынын эротикалык мүнөздөгү чыгармалары жыйналбай калгандыгын, андай болгонунун себеби тууралуу эскерет. Мындан сырткары Т.Байзаковдун ар бир маселени кээ бир илимпоздорго салыштырмалуу терең түшүнгөндүгүнө күбө болгондугун айтат.

Белгилүү адабиятчы, фил.ил.доктору, профессор О.Ибраимов Т.Байзаковдун жердеши Б.Алыкуловдун чыгармачылыгына кошкон салымы тууралуу мындай дейт: “Көп жылын атактуу Барпы акындын адабий мурасын топтогонго кетирди. Ушул жагынан алганда Түмөнбай Байзаков Токтогулду Жоомарт Бөкөнбаев кандай кылып көтөрсө, Барпы Алыкуловду так ошондой кылып көтөрдү, сактады жана элге жеткирди. Байзаков болбогондо, анын Барпы акынга болгон астейдил мамилеси болбогондо биз билген классик акын Барпы Алыкулов болот беле же болбойт беле-аны бир Кудайдын өзү билет. Түмөкени ушул эмгеги үчүн да кыргыз адабиятынын тарыхына алтын тамга менен жазсак адилеттик болоор эле” [3, 498-б.].

Негизи Т.Байзаков поэзия ааламына аябай жуурулушуп, сезим кылдарын күүгө сала келгенде назик, ошол эле мезгилде зирек, сезимтал жанга айланган каргадай бала кезинде ырдын генийи Б.Алыкулов менен кездешип, акыл-эс тартканча жанында чогуу жүргөн “бала досу” болуп калганы-устатынын ырчылык өнөргө өтө кылдат мамиле жасоону үйрөткөнүнүн далили. Достуктун акыбети катары Т.Байзаков устатынын чыгармаларын жыйнап, жарыкка чыгаруу менен улуу махабатты, адамзаттагы ашыктыкты даңазалап, анын өмүр жолун байытып, көктөтүп-көгөртүп келе жаткан күчтүү сезимди күүгө салуудан тажабаган, махабаттын символу катары ашыктыкты аздектеп жүрүп өттү. Устаты Б.Алыкулов баштаган салтты улай Т.Байзаковдун кыргыз улуттук адабиятына алып келген жаңылыгы ушул деп баалоого негиз бар.

Т.Байзаков менен Барпынын окшоштугу – бийлик төбөлдөрүнө жагынбай, тескерисинче коомдогу терс көрүнүштөрдү ашкерелегендиги, чынчылдыгы. Барпынын шакирти Т.Байзаков устатына минтип баа берет: “Барпы акындык наамды кир жугузбай таза сактоо үчүн өзү катарлуу ырчыларды: доордун алдыңкы кишилери – “бууданы” болууга; “алтынды көрүп алданбай, алкымынан кармалбай”, чындыкты ырдай турган “булбул” болууга; калың букаранын тилеги менен тилектеш, жүрөгү менен жүрөктөш болууга чакырат. Өзү да өмүрүнүн аягына чейин адеп тандап алган ушул жолдон тайбады” [1, 5-бет].

Кыргыз акындарынын бири Кармышак Ташбаев Т. Байзаковдун Б. Алыкуловдун чыгармачылыгына кошкон салымы жөнүндө минтип ырга салып айтат:

“Китебинде калды ырлардын алтыны,
Жарыктыкка алып чыктың Барпыны.
Бир да жанды мүмкүн эмес турбайбы,
Бул дүйнөгө өлбөс кылып калтыруу”.

Мындай мүнөздөгү эскерүүлөр Т.Байзаковго болгон оң маанидеги көз карашты чагылдырат. Дагы бир кыргыздын акыны Кудайберген Жуманазаров Т.Байзаковдун Барпынын чыгармачылыгы менен жуурулушкан өмүрү жөнүндө айтып жатып, мындай дейт:

“Ыр толгоосу бошобойт, эч бир жанбайт,
Түмөн ага антынан эч бир танбайт.
Ак магагын Мөлмөлдүн айтмайынча,
Күүлөнгөнү күүлөнгөн, моокум канбайт...”

Демек, Б.Алыкуловдун Т.Байзаковго тийгизген таасирин баяндаган жогорку ыр саптарынан Т.Байзаковдун ырга, устатына байланган өмүрүн көрүүгө болот.

Кыргыз Эл акыны Э.Эрматов да Т.Байзаковдун Барпынын чыгармачылыгын элге таанытуудагы ат көтөргүс эмгегин минтип ырга салат:

Барпы акындын барпылыгын бар кылган,
Бүт ырларын элге-журтка жар кылган.
Улуулугун урпактарга жеткирип,
Сокур көзүн чолпон кылып жандырган.

Орошондуу акын болуп төрөлдү,
“Паризатты” орчундуу ырдап көгөрдү.

Аялзатын миң керемет ыр кылды,
Дечү: “Барпы үйрөттү ушул өнөрдү...”

Э.Эрматов жогоркудай ыр саптары менен кошо “Кыргыз жери” ыры аркылуу Түмөкеге жолугаарын, акындын кыргыз барда жер үстүндө жашаарын баяндайт.

Кыргыздын сатирик акыны Б.Сарногоев Т.Байзаковдун Барпынын чыгармачылыгындагы орду боюнча минтип баяндайт:

“Барпы атам азиз көзүнөн,
Баракка ырын чие албай.
Басынган кезде жүрө албай,
Бактысына табылып
Бараандуу акын азыркы
Байзактын уулу Түмөнбай.
Кагазга жазып калбаса,
Калмакпыз көбүн биле албай”.

Демек, Т.Байзаковдун “Барпычы” экендигин баардык кесиптештери ырга салуу менен даңкташты, акындык өнөрү менен кошо инсандык сапаттарын даңазалашты.

Нурпаис Жаркынбай дагы Т.Байзаковдун Барпыга кошкон салымын минтип сүрөттөйт:
“Барктаган үчүн Барпыны,
Бардык эл билди баркыңы. Сезимде
калдың түбөлүк,
Сен болуп ырдын барчыны” [4,19-бет].

Кыргыз Эл акыны Т.Самудинов Барпы десе Түмөнбайды, Түмөнбай десе Барпыны түшүнөөрүн төмөнкүдөй ыр саптары менен билдирет:
“Элибизде Түмөнбай бар, Барпы бар. Эгиз
сөздөй дайым бирге айтылар.
Калемдешин куралдаштай эскерген Анан
дагы, акындыктын салты бар”.
Муну менен кошо Т.Байзаковдун эмгеги өз учурунда бааланбай калгандыгын эскерет.

Кыргыз Эл акыны М.Ааматов жердештери Т.Байзаков менен Б.Алыкулов жөнүндө ички толгонуусун төмөнкүдөй ыр саптары менен билдирет:

“Калкка берди алып кайра калкынан,
Тайбай өттү наркынан да, баркынан. Барпы
акынды кайра да бир жаратып-
Кайра да бир жаралды окшойт Барпыдан” [4, 31-бет]. Акындын жогорку ыр саптарынан Т.Байзаковдун Барпыны Барпы кылуу менен өзү да таланттуу акын болуп чыга келгендигин байкоого болот.

Т.Байзаков менен Б.Алыкуловдун чыгармачылыктагы дагы бир окшоштугу – ырларына өзгөчө мамиле жасагандыгы.

“Ыр дегенде өлөмүн Ырды
жандай көрөмүн.

Ышкылуу сөздү ыр кылып,
Ылгап кумдай бөлөмүн”, – деп чыгармачылыгындагы өмүрү ыр менен байланышып, ырга байланышкан мурастары акыркы он жылдыкта бир нече жолу орусча, кыргызча басылып, бүгүнкү күндө миңдеген окурмандары окуп да, ырдап да жатат.

Т.Байзаковдун “Сөзүмдү эшит” аттуу ыры биринчиден, устаты Барпынын таасири, диалектилик өзгөчөлүк менен жазгандыгы... Экинчиден, философиялык маанини камтып, адамзат бир келген өмүрүндө татыктуу жашап өтүүсү керектигин окурмандарга минтип эскертет:

Эшит, курдаш, эзелкидей сөзүмдү,

Эне сүткө чайкайлычы сезимди. Эки жолу бул дүйнөгө келбейбиз,

Эрөөн көрбө ушул тирүү кезинди [7, 165-бет]. Демек, акын ыр жазуу менен эле чектелбестен, андагы адамзатка айтчу сөзүнүн маанисинин тереңдиги, окурмандарга айтчу идеологиясы- акындыктан сырткары инсандык да парзы экенин жогоркудай ыр саптарынан улам туябыз... Бул ырында Т.Байзаковдун эрудиттик сапаты жана тубаса сөзмөрлүгү даана байкалат.

Элдик оозеки чыгармачылыктагы кеңири тараган “Ак Саткын менен Кулмурза” поэмасына башка акындар сыяктуу эле Жеңижок да кайрылып, поэмадагы негизги сюжетке талантына ылайык өзүнүн кошумчасын киргизди. Эл ичине кеңири таркаган чыгарманы Б.Алыкулов бүгүнкү күндөгү акындар азыраак колдонгон он муун өлчөмү менен ырга салды. Мындай ыр жаратуудагы өзгөчөлүктөр Т.Байзаковдо да кездешет. Тактап айтканда, Барпы шакирти Т.Байзаковго калтырган ыр куроо техникасынын өзгөчөлүгүн кыргыз поэзиясына сиңирип, ыр түзүлүшүнө зор салым кошту. Анын өлбөс-өчпөс ырлары көп мезгилде эл ырчыларынын ырларына үндөшүп турат. Мунун далили катары Т. Байзаковдун ыр куроо өзгөчөлүгүн белгилөөгө болот.

Бала кезинен кыйынчылык, азаптарды башынан өткөргөн Барпынын өмүрү ырларынын негизин түзүп, анын ырларын форма менен мазмунга, темага байытты. Барпы акындын ырлары 3-4, 7-8, 10-11 муундуу, же такыр эле муун өлчөмү сакталбаган ырлар экени белгилүү. Устатынын Т.Байзаковдун чыгармачылыгы менен окшоштугу мына ушунда. Кандай гана ырын окубайлы, андагы рифма, метафора, көркөм-эстетикалык идея өзгөчө формада берилген.

Барпынын чыгармаларынын чыпчыргасын коротпой элге жеткирүүдө шакирти Т.Байзаковдун ролу зор болсо-аны илимий жактан изилдөөчү, сынчы К.Даутов менен Т.Байзаковдун достук мамиледе чыгармачылыктагы үзөңгүлөш инсандардан болгондугу адабият беттеринде эскерилет. Демек, бири-барпытаанытуучу, экинчиси-Барпынын чыгармаларын сындоочу катары адабий казынага бир топ салым кошту деп айтууга негиз бар. Өкүнүчтүүсү, тагдырдын буйругу менен 1992-жылдын 10-апрелинде Барпы айылындагы Сузак таланттарынын Барпы темасына карата уюштурулуп жаткан сынагында устат менен шакирттин ортосундагы чыгармачылык, достук байланыш жөнүндө кызуу сөз жүрүп жаткан мезгилде Т.Байзаковдун дүйнөдөн өтүп, иш-чаранын баштоочусу катары катыша албай калгандыгынан улам, кароо-сынактын өзүнчө эле устат менен шакирттин актысына айланып кеткендигин Барпы жана Байзаков музейинин жетекчиси Амангелди Төрөканов эскерет. Кандайдыр бир деңгээлде Барпы апызга кызмат кылуунун эстафета таякчасын Т.Байзаковдун колуна алып калган инсан катары ал бүгүнкү күндө музейге кызмат өтөп келет.

Т.Байзаковдун ырлары, поэмалары кээ бир акындардыкындай көп болбосо да- жанрдык-стилдик өзгөчөлүгү, тематикасынын ар түрдүүлүгү менен айырмаланып турат. Акындын кандай гана чыгармасы болсун-элге жагымдуулугу, нукура уйкаштыгы, көркөм салыштыруусу жогорку деңгээлде, поэтикалык ойлору терең. Акын токтоосуз мезгил агымы менен тең жарышып, алгачкы ыр түрмөктөрүнөн салмактуу, көркөм туундуларын жаратып, бийиктиктерге умтулган [6, 297-б.].

Жыйынтыктап айтканда, өмүрүнүн акырына чейин устатынын керээзин аткарып, Барпынын кайталангыс талант экендигин даңазалаган “Барпычы” Түмөнбайдын эки тилеги аткарылбай калды. Биринчиси, устатынын чыгармалар жыйнагынын томдуктарынын ар бир чыгармасына комментарий жазуу менен жарыкка чыгарам деген аруу тилеги. Экинчиси, Ала- Арча көрүстөнүндө турган Барпынын күмбөзүн башкача кылып жасатуу тилеги. Тагдырдын буйругу менен устаты, шакиртин тең бир жерден, Ала-Арча көрүстөнүнөн топурак буйруду.

АДАБИЯТТАР:

1. Байзаков Түмөнбай. БАРПЫ, ЧЫГАРМАЛАРЫНЫН БИР ТОМДУК ЖЫЙНАГЫ,

- “КЫРГЫЗСТАН” БАСМАСЫ, ФРУНЗЕ-1970, Коомдук башталышта, 288 б.
2. Байзаков Түмөнбай. Б 18 Чыгармаларынын толук жыйнагы: I том. / Түз. Жабилов Ү.-Б.: “Турар”, 2023.-552 б.
 3. Байзаков Түмөнбай. Б 18 Чыгармаларынын толук жыйнагы: II том. / Түз. Жабилов Ү.-Б.: “Турар”, 2023.-560 б.
 4. Жусуев С. Акын Түмөнбай Байзаков 70, Бишкек-1993
 5. Кожобекова Г.С. Барпы Алыкуловду белгилүү акын катары таанытуудагы Түмөнбай Байзаковдун адабий чыгармачылык ишмердүүлүгү / Г.С. Кожобекова // Известия ВУЗов Кыргызстана, Бишкек, 2023. – №3, 259-262-беттер
 6. Кожобекова Г.С. Т.Байзаковдун поэзиясынын идеялык, көркөм-эстетикалык өзгөчөлүктөрү / Г.С. Кожобекова // Alatau Academic Studies. – Бишкек, 2023. – №4. – С. 295-303-беттер
 7. Кыргыз поэзиясынын антологиясы: 2 томдон турат: 2-китеп / Түз. С. Акматбекова, С. Тургунбаев, Т. Самудинов; Сүрөтчүсү Т. Курманов.-Б.: “Кыргызстан-Сорос” фонду, 2000.- 528 б.